

Acte en record de Carme Massana. Societat Catalana d'Economia / Societat Catalana de Geografia¹

**Horacio Capel, Amador Ferrer, Antoni Montserrat,
Oriol Nel·lo, Josep Oliveras i Francesc Roca**

De la relació entre l'Economia i la Geografia a Catalunya en el darrer segle

Josep Oliveras Samitier

President de la Societat Catalana de Geografia

Bona tarda als presents en aquest acte que té un especial interès per tres motius. En primer lloc per fer un merescut homenatge a la Carme Massana i Calvete que va contribuir decisivament al coneixement de l'economia dels temps de la II República i la guerra civil, així com de la propietat urbana i l'habitatge a Barcelona i la seva àrea, aspecte aquest darrer que va constituir la seva tesi doctoral i va ser parcialment editat per Curial, l'any 1985.

En segon lloc per ser un acte de col·laboració entre dues filials de l'Institut d'Estudis Catalans que sabem que existim, però que gairebé ens desconeixem, com a conseqüència de la divisió parcel·lària de les ciències socials, que fa que cada societat treballi el seu camp i s'oblidi del veí, malgrat conrear temes comuns, amb la qual cosa no es produeix l'enriquiment de coneixements que els contactes i debats faciliten.

Avui cal congratular-se que gràcies al record de la Carme fem una trobada conjunta. I, també esmentar que la Carme Massana tenia interès en l'anàlisi

1. Acte organitzat per la Societat Catalana d'Economia (SCE) i la Societat Catalana de Geografia (SCG) en record de Carme Massana, el 12 de març de 2018, a l'Institut d'Estudis Catalans. L'ordre d'autors que indiquem en aquest encapçalament és alfabètic, però els textos s'ordenen seguint el mateix ordre d'intervencions en l'acte d'homenatge, del qual disposeu de ressenya de Pau Alegre a: <https://scg.iec.cat/Scg9/Scg92/S92581.htm>

econòmic de les estructures espacials o geogràfiques, com ho va mostrar en un article publicat a la *Revista Catalana de Geografia*, l'any 1993, després del tractat de Maastricht, sobre la Unió Europea, amb el títol interrogatiu de “Quins Estats Units Europeus?”

En tercer lloc, per una qüestió purament personal, com és la de veure algunes cares amb qui fa molts anys havia tingut relació i que feia també molts anys que no havia vist, com l'Antoni Montserrat, dels temps del Servei d'Estudis del Banc Urquijo a Barcelona; el Francesc Roca, de l'Arxiu Històric del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya; o el Miquel Rubirola del Servei d'Estudis de Banca Catalana.

En aquesta introducció a l'acte, m'interessa per damunt de tot remarcar la relació que hi ha hagut a Catalunya entre el col·lectiu dels geògrafs i el dels economistes, des del moment en què hi hagué persones que exerciren com a representants i docents d'aquestes disciplines, un cop establertes i estructurades com a ciències modernes, que ja seria en el segle passat, i gràcies a la tasca de la Diputació de Barcelona, de la Mancomunitat de Catalunya i de la Generalitat. Així quan es crearen, a l'any 1918, els Alts Estudis Comercials al si de l'Escola del Treball que havia d'esdevenir la Universitat Industrial de Catalunya i que havien de complementar l'ensenyament de les Escoles de Comerç, entre les assignatures fonamentals hi havia la Geografia Econòmica Mundial. D'aquesta matèria en fou nomenat professor Joan Palau Vera que també impartia geografia a l'Escola de Bibliotecàries, de la qual era director. L'assignatura que Palau tenia encarregada la titulà “Geografia, Etnografia i Colonització” i no sé ben bé que explicaria perquè morí a l'any següent, però es probable que utilitzés la *Geografia Humana* dels esposos Hebertson, que ell mateix havia traduït per l'editorial Seix i Barral (1914).

En aquella escola on brillaven professors d'economia com Josep Maria Tallada o Miquel Vidal i Guardiola, es probable que Palau Vera, pedagog, filòsof, geògraf i bon coneixedor de llengües estrangeres hi hagués fet un bon paper, però la mort no li permeté. El substituï una jove promesa Joan Oller que havia estudiat geografia i economia a Lovaina, i que donà a conèixer algunes obres de la geografia moderna francesa a Pau Vila, però també morí al cap de poc temps. Pau Vila exercí també de professor de Geografia Econòmica, en temps de la República a la Institució d'Estudis Comercials, creada per la Generalitat, com a continuació de l'anterior, dirigida per Pere Coromines i que atorgava el diploma de més valor entre els estudis d'economia mercantil. Es remarca el paper de Pau Vila com a professor de l'Escola Normal de la Generalitat, però es sol oblidar la seva docència entre els estudiants d'economia comercial.

Vila, era un geògraf profundament interessat per l'economia, com ho mostra la seva col·laboració en el treball interdisciplinar del *Regional Planning* (1932), dirigit pels germans Santiago i Nicolau Rubió i Tudurí, o en els seus articles d'economia viva i real que en temps de la guerra publicà a *La Publicitat*, sobre productes bàsics i de primera necessitat.

La guerra estroncà la col·laboració entre els geògrafs i els economistes demòcrates i republicans, sent substituïts per persones de diferent formació, però addictes o totalment implicades en el règim franquista. Així recordo que la càtedra de Geografia a l'Escola de Comerç de Sabadell l'exercia Abelardo de Unzueta y Yuste, que havia fet algun estudi sobre la Guinea Espanyola, i a Barcelona hi hagué Luis Pérez Pardo, que va ser director dels Alts Estudis Mercantils, on també havia professat d'economista Pedro Gual Villalbí, ministre sense cartera del general Franco, i representant dels

vells interessos proteccionistes catalans. No és estrany que l'ensenyament de la nova assignatura recaigués també en persones com l'advocat José Maria Berini, regidor que fou de l'Ajuntament de Barcelona i lletrat dels sindicats verticals.

Una reforma dels plans d'estudis per obtenir els títols de pèrit, professor i intendent mercantil, i la creació de les noves facultats de Ciències Econòmiques (a Barcelona, l'any 1954), va comportar el canvi del nom de les matèries de Geografia Econòmica, encara avui de gran tradició en molts països d'arreu del món, pel d'Estructura Econòmica (un terme marxista que s'infiltrà en el falangisme). Els catedràtics de Geografia a les Escoles de Comerç que hi havia a l'estat van poder continuar com a catedràtics d'Estructura Econòmica, amb docència en una assignatura de caire mundial i en una altra centrada en Espanya, com passava anteriorment en el Peritatge Mercantil, o bé integrar-se en les facultats de Lletres com a catedràtics de Geografia, cosa que feren pocs, entre els quals Joaquin Bosque Maurel.

La distància entre l'Estructura Econòmica d'Econòmiques i la Geografia de Lletres, es va fer enorme, i no seria trencada fins a finals dels anys seixanta, gràcies a l'arribada a la Universitat de Barcelona de Joan Vilà i Valentí com a catedràtic de Geografia (1965) i de Ramon Trias Fargas, com a catedràtic d'Economia (1969). Trias Fargas, que durant uns anys va ser catedràtic a la Universitat de València, va publicar l'any 1969, un petit llibre a l'editorial Dalmau, titulat *Catalunya i el modern concepte de regió econòmica*, en el qual com a partidari que era de la Ciència Regional, escrivia que la Geografia i l'Economia es complementaven, la primera com a ciència del que era concret, i la segona com a ciència abstracta. En el llibre hi ha moltes referències als geògrafs anglosaxons, algun d'ells professor eminent de la Universitat de Xicago on Trias va estudiar, com el reconegut Edward August Ackerman.

Joan Vilà i Ramon Trias coincidiren en alguna empresa editorial i en altres accions relacionades amb l'establiment d'un banc de dades estadístiques de Catalunya, i en l'aplicació de la nova cartografia i fotografia aèria. Resultat del coneixement mutu va ser la participació dels geògrafs vinculats aleshores amb el Dr. Vilà, com l'Horacio Capel i l'Enric Lluch i alguns altres, en la "I^a Reunió d'Estudis Regionals" celebrada a Barcelona el desembre del 1973, i posteriorment en la "II^a Reunió" que es va fer a Las Palmas de Gran Canària, el maig del 1975. Uns contactes que van tenir continuïtat entre els geògrafs i economistes que han participat en els congressos de Ciència Regional, actualment de caire anual. Cal recordar igualment que l'any 1971, l'editorial Ariel, publicava els *Métodos de Análisis Regional* de Walter Isard, de gran interès tant pels economistes com pels geògrafs regionals.

Trias Fargas continuà exposant la relació entre Geografia i Economia en altres treballs, com la seva *Introducció a l'economia de Catalunya* (1972), on repeteix algunes de les concepcions ja exposades en l'obra anterior, cita la *Geografia regional de España*, de M. de Terán i Lluís Solé Sabarís, i arriba a afirmar que: "La regió és un ens ben nascut, té pare i mare coneguts que li imprimeixen caràcter. Em refereixo a l'Economia i a la Geografia". Per altra banda Joan Vilà fa traduir les obres del geògraf Pierre George per l'editorial Ariel, totes elles amb una forta relació amb els fets econòmics, degut a l'orientació marxista de l'autor.

Un altre forta vinculació establerta entre geògrafs i economistes va tenir el seu origen en uns forts vincles familiars, em refereixo al germans Enric i Ernest Lluch. El primer deu anys més gran que el segon, havia fet estudis tècnics tèxtils per cursar després, tot treballant, estudis de Filosofia i Lletres, decantant-se per la Geografia. Gràcies a l'obtenció d'una beca per anar de lector a la Universitat de Liverpool, Enric Lluch va conèixer de primera mà la profunda renovació geogràfica que s'estava produint al Regne Unit i la introducció de noves tècniques quantitatives. Professor i impulsor del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, Enric Lluch es preocupà d'introduir les noves concepcions tant a les classes, com en la tria dels nous i joves professors i professores (les "Lluch girls"), com en la traducció de renovadors llibres de Geografia, a través de l'editorial Oikos-Tau de Vilassar de Mar, entre els quals a l'any 1970 la *Geografía y Economía* de Michael Chisholm, o deu anys després la *Geografía de las actividades terciarias* de Keith S.O. Beavon.

Però les fortes relacions entre els dos germans Lluch, produïa que al mateix temps que l'Enric s'interessés pels problemes econòmics, l'Ernest ho feia igualment per temes geogràfics, com ho van demostrar els seus treballs d'economia regional finançats pel Servei d'Estudis de Banca Catalana, com els de *L'Economia de la Regió de l'Ebre* (1967) i *L'Economia de la Regió de Tarragona* (1968), fets en col·laboració amb l'Eugeni Giral. A més l'Ernest Lluch impartí conferències i petits cursos d'economia regional destinats al professorat del departament de Geografia de la UAB, en el qual a més dels geògrafs hi havia representants d'altres ciències socials com l'economista Antoni Tulla, la sociòloga Àngels

Pascual, o la demògrafa Anna Cabré. La complicitat geogràfica-econòmica dels dos germans Lluch s'estengué a moltes altres activitats, actuacions i organitzacions, fossin congressos, jornades o col·loquis, totes elles de forta repercussió en la formació de les persones que hi assistiren.

Un altre important punt d'encontre entre professionals de la Geografia i de l'Economia, va ser sens dubte degut a la Carme Massana que recordem en aquest acte. Al l'any 1972 es donà a conèixer el llibre col·lectiu *Economia crítica: Una perspectiva catalana*, editat a la col·lecció "Llibres a l'abast" d'Edicions 62, alguns de quins autors són avui presents a la sala. Un dels capítols es titula "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona", datat al desembre del 1971, i signat per Carme Massana i Francesc Roca. Aquest article produí un destacat efecte en el professor de Geografia Humana, Horacio Capel, que aleshores estava molt interessat en els temes del desenvolupament econòmic, creixement urbanístic i especialització funcional de les ciutats. L'article de Massana-Roca era lectura recomanada del professor Capel als seus alumnes de Geografia urbana, i influí en una de les parts del seu llibre *Capitalismo y morfología urbana en España* (1975) que tingué varies edicions, i on en una nota a peu de pàgina sobre l'article citat afirma que és "Valioso trabajo; el primero, que sepamos, que ha planteado en España el tema en términos de estrategias de los agentes urbanos".

Eren aleshores uns gloriosos temps, en els que les ganes de canviar radicalment el règim polític de l'estat, convergia amb la introducció en Geografia de les idees marxistes que sobre el sistema econòmic i la producció de l'espai elaboraven destacats pensadors com Henri Lefebvre i David Harvey. I, al mateix temps que hi havia l'Economia crítica, sorgia als Estats Units la Geografia crítica, que posava fre a l'insaciable quantitativisme, que amb llargues sèries de dades i alguns algorismes, poca cosa explicaven del que realment passava a les nostres societats. Van ser uns anys, els setanta, en els quals sovintejaren els contactes entre economistes i geògrafs, com en són exemple diferents estudis i publicacions subvencionats per serveis d'estudis de caixes i bancs.

Posteriorment continuaren havent-hi relacions a través d'algunes entitats consorciades, com en el cas de l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona (1984) i l'Institut d'Estudis Territorials (1992) i alguns altres casos puntuals relacionats fonamentalment amb el planejament urbà i territorial o amb algun congrés. En aquest darrer cas assenyalar, que de l'11 al 15 de març del 1991 es celebrà el Primer Congrés Català de Geografia, organitzat per la Societat Catalana de Geografia, presidida per Lluís Casassas. En aquest esdeveniment hi participaren economistes com l'Antoni Montserrat, Josep M. Carreras i Puigdemolas, Antoni Tulla, Martí Parellada, junt amb geògrafs, urbanistes i altres especialistes en ciències socials.

Malgrat aquests contactes, les relacions, segons la meua opinió, són molt menors del que seria desitjable, segurament com a conseqüència de la mentalitat tancada dels departaments universitaris i altres institucions de freqüentar i

contactar només amb els de cada gremi, oblidant-se dels avantatges que hi ha en el coneixement directe de les teories, metodologies i tècniques dels altres, cosa que contribueix enormement a l'avanç de les ciències.

S'ha intentat en aquesta introducció a l'acte en homenatge a Carme Massana, fixar alguns dels moments en què l'Economia i la Geografia es van trobar i relacionar en el segle passat per emprendre tasques docents, de recerca o d'intercanvi de coneixements amb una comuna finalitat. Que la ciència que s'ocupa de la utilització dels recursos escassos per a satisfer les necessitats humanes, del preu i el valor dels béns, dels costos i beneficis de les actuacions materials, i de la distribució de la riquesa entre les societats, tingui una trobada amb la ciència que s'ocupa dels canvis en els llocs o en els espais que s'experimenten a l'escorça de la terra, de les relacions entre els territoris i les societats, i de l'anàlisi de les distribucions de diferents fenòmens sobre regions o llocs concrets, és un fet que ens plau i que desitgem tingui continuïtat.

En el record i homenatge a la tasca de la Carme Massana, de la qual parlaran altres professionals amb més coneixements, cal pensar en la necessitat que tenim les societats filials de l'Institut d'Estudis Catalans de continuar reflexionant de forma crítica i constructiva sobre el passat i el present, perquè el futur sigui millor.

La Geografía crítica y la Economía crítica en Cataluña en los años 1970

Horacio Capel
Universidad de Barcelona

La obra de Carme Massana fue conocida por los geógrafos barceloneses en los años 1970 y contribuyó al desarrollo de la geografía crítica, junto con la de otros economistas, arquitectos y sociólogos. Eran años muy dinámicos, por la situación política y científica, y se habían establecido muchas relaciones entre los científicos sociales.

La geografía española en los años 1970

En la geografía española de los años 1960 dominaba el paradigma regional; con fuerte influencia francesa y alemana. Pero a comienzos de los años 1970 llegaron simultáneamente la revolución cuantitativa y la geografía crítica (o radical, humanista, postmoderna). En Francia y Alemania ocurrió algo similar.

En Estados Unidos y Gran Bretaña en los años 1950 y 60 dominó la llamada geografía cuantitativa, de carácter neopositivista. En 1953 se había publicado el artículo de Fred K. Shaefer titulado “Excepcionalism in Geography”, que supuso un alegato a favor de la geografía positivista, que trata de establecer leyes. A comienzos de los años 60 dominaba ya la geografía cuantitativa, después de una guerra civil en la comunidad científica de la que habló Peter Taylor en 1977.

Las corrientes neopositivistas tardaron en llegar a la Europa continental. En varios países, la propia tradición científica era tan fuerte que las ideas del mundo anglo-norteamericano se difundieron con dificultad.

En Francia en la segunda mitad de los años 1960 había críticas a la concepción regional (por ejemplo, por Alain Reynaud y otros). Pero tenían dificultades para expresarse abiertamente. Solo los sucesos del mayo 1968 cuestionaron las jerarquías académicas francesas y permitieron la defensa explícita de nuevas ideas. Este cambio se reflejó en las Jornadas Geográficas celebradas en Aix-en-Provence, en 1971. En 1972 apareció *L'Espace Géographique*, impulsada por Roger Brunet, a la que se unieron luego otras publicaciones cuantitativas, como las del Grupo Dupont.

En Alemania la crisis de la concepción regional se expresó primero entre los estudiantes, en el Congreso de Geografía de Kiel 1969. Dietrich Bartels, el más famoso representante alemán que intentaba introducir la geografía cuantitativa, tuvo dificultades en su defensa y murió de un ataque al corazón

En España, fue también a comienzos de la década de 1970 cuando llegó abiertamente la geografía teórica y cuantitativa. Tuvo importancia la colección “Nuevo Urbanismo”, del Instituto de Estudios de Administración Local, dirigida por el arquitecto Fernando Terán, en la que se publicaron libros de Richard Chorley y Peter Hagget, como *La geografía y los modelos socioeconómicos en geografía* (1971) y *Nuevas tendencias en Geografía* (1975) del primero. Y la colección “Ciencia Urbanística” de Gustavo Gili, dirigida por Manuel de Solá-Morales, que publicó el libro de Peter Haggett *Análisis locacional en Geografía*, en 1976.

También fueron fuertes los impulsos hacia la nueva geografía por la necesidad de tratar amplias series de datos, por ejemplo sobre la población urbana y las funciones económicas de las ciudades. En 1971 la traducción del artículo de Fred K. Shaeffer, con el título “Excepcionalismo en Geografía” apoyó la nueva corriente de pensamiento.

Pero en los años 1970 también empezó a llegar al mismo tiempo la geografía crítica. Es significativo que alguno de los más relevantes autores de la geografía cuantitativa, como David Harvey, se convirtiera a las nuevas ideas. En 1967 había publicado *Explanation in Geography*, un libro de los más significativos de la geografía teórica y cuantitativa. Pero poco después, en 1972, afirmó que el paradigma cuantitativo estaba obsoleto. Escribió un artículo titulado “Teoría revolucionaria y contrarrevolucionaria en Geografía y el problema de la formación del ghetto”, que empezaba así: “¿Cómo y por qué razón habríamos de llevar a cabo una revolución en el pensamiento geográfico?”. La respuesta era que la geografía cuantitativa no daba respuestas relevantes a los problemas sociales del mundo contemporáneo, y a veces ni siquiera los planteaba. Se tradujo y se publicó en *Geo Crítica* en el nº 4, 1976, junto con un debate con los geógrafos anarquistas del Harvey que había empezado a leer a Marx. Desde 1976 la revista *Geo Crítica. Cuadernos Críticos de Geografía Humana*, tenía la pretensión de difundir en la geografía española las ideas renovadoras, especialmente de la geografía radical.

La Geografía tenía relaciones con otras disciplinas sociales. Sobre todo la Geografía Humana, que se había construido en diálogo con la Antropología, la Sociología y la Economía. En las asignaturas de Geografía se citaban algunas obras de Economía o de Sociología; en materias comunes, como la Geografía de España, se recomendaba la lectura de la *Estructura Económica de España* de Ramón Tamames, y en asignaturas más especializadas, como la Geografía Urbana o la Geografía Económica, podían citarse obras de arquitectos y de economistas (por ejemplo, en la primera el libro de Francesc Roca Rosell editado por Ketres en 1979).

Pero no dejaba de haber algunas suspicacias disciplinarias ante las otras ciencias sociales. Como decía un geógrafo alemán al que le habían aconsejado que en sus estudios de geografía humana debería utilizar los conceptos y las

teorías de la sociología, eso había que hacerlo con prudencia, sin caer “en los brazos siempre expectantes de la sociología”.

Relaciones entre disciplinas

Fueron fuertes en aquellos años en Barcelona las relaciones entre las ciencias sociales. Se procuraba conocer lo que se hacía en otras disciplinas. Eran relaciones personales, anudadas en los lugares de encuentro social y científico, que eran numerosos en aquel momento.

Más adelante las relaciones se pudieron intensificar. En la Facultad de Filosofía y Letras el año 1969 se puso en marcha el Plan Maluquer. Permitía especializaciones, y asignaturas optativas. Yo aconsejé a los estudiantes que se matricularan en la Facultad de Económicas, en la asignatura de Manuel Sacristán, sobre “Metodología de las Ciencias Sociales”, y en otras.

En los años 1970 el desarrollo de la geografía crítica permitió anudar relaciones con los sociólogos y urbanistas franceses; como los de Centre de Sociologie Urbaine, y con la revista *Espaces et Sociétés*, dirigida por Henri Lefebvre y Anatole Kopp, y en cuyo consejo de redacción figuraban Bernard Kayser y Manuel Castells. La relación con la revista se hizo a través de los dos últimos. El geógrafo Bernard Kayser, además, coordinaba desde Toulouse el programa *Recherches Midi Catalogne REMICA*, en el que colaboraban seis universidades del Sur de Francia, y las de Barcelona y Autónoma de Barcelona, que representábamos Enric Lluch, Eugenio Giral y yo mismo.

Desde los años 1960 empezó a llegar también el marxismo, difícilmente. En los años 1950 no se editaron en España obras de Marx. Solo empezaron a publicarse en la década siguiente, por Alianza Editorial, siendo las primeras *El 18 Brumario de Luis Napoleón* o los *Manuscritos económicos y filosóficos*. Tuvo mucha importancia la traducción del libro del jesuita francés Yves Calvez *El pensamiento marxista*, que se había publicado en 1956 y se tradujo por la editorial Taurus diez años más tarde; ante la falta de obras generales, fue muy recomendada incluso por movimientos de izquierda.

El marxismo, de todas formas, fue difundiéndose, a través del PSUC y otros partidos de izquierda. Además de Manuel Sacristán, y discípulos como Francisco Fernández Buey, algunos geógrafos, como Jordi Borja que regresó a Barcelona en 1968, y varios economistas críticos basaban su trabajo en el pensamiento marxista.

La Escuela Superior de Arquitectura de Barcelona era muy abierta a las ciencias sociales en aquellos años, lo que permitió anudar muchas relaciones entre geógrafos y arquitectos, especialmente del Laboratorio de Urbanismo de Barcelona, dirigido por Manuel de Solá-Morales. En geografía fue fuerte la influencia del LUB.

También fueron importantes las relaciones con la economía y con los economistas críticos, cuya obra fue muy conocida por los geógrafos. Especialmente con Carme Massana, con Francesc Roca Rosell y con Antoni Monserrat.

La economía crítica

Carme Massana estaba interesada por la historia de la economía catalana en los años 1930, como queda patente en varios trabajos iniciales. En los años 1980 pasó a interesarse en los ciclos económicos en España hasta la Guerra Civil, en el paro y la ocupación, y en la ordenación del territorio. Asimismo se ocupó de la industria y la propiedad en Barcelona, que fue el tema de su Tesis Doctoral presentada en 1981 y publicada luego por Curial en 1983, con un prólogo de Ernest Lluch; y por los procesos de urbanización, “entre el beneficio y la renta” (1985).

Tuvo siempre compromiso con movimientos de izquierda y se interesó por los problemas sociales de la ciudad. Trabajó sobre la estadística municipal en Barcelona, y en especial con la información que publicaba el *Anuario Estadístico de la Ciudad de Barcelona* en las primeras décadas del siglo xx, y por el socialismo municipal. Fue muy importante y significativo el número de *Cuadernos de Arquitectura y Urbanismo* en 1971 (nº 80), que constituyó el nº 1 de la serie “Archivo Histórico sobre Historia Urbana de Barcelona”, del Colegio de Arquitectos de Cataluña, impulsado por Salvador Tarragó. En este número, verdaderamente interdisciplinario, colaboraron, arquitectos, ingenieros, economistas, historiadores y geógrafos, como Ramón Grau, que en aquel momento era profesor del Departamento de Geografía.

En cuanto a Francesc Roca Rosell, fue importante su papel como profesor de la Facultad de Económicas, en el Departamento de Política Económica, donde defendió su Tesis Doctoral en 1977. Tuvo interés por los trabajos de los geógrafos, como muestra su participación en el tribunal de la Tesis Doctoral de Joan Vilagrassa en 1979, sobre el crecimiento urbano de Lleida, y en el *Atlas de Barcelona* con Monserrat Galera y Salvador Tarragó (1973, 2ª ed. 1982).

Tres libros suyos tuvieron amplia difusión entre los geógrafos. *El Pla Macià. De la Gross Barcelona al Pla Comarcal* (Barcelona La Magrana 1977), donde abordó la cuestión de la Gran Barcelona que tuvo mucho eco en aquel momento, y a la que dedicó también atención Jordi Borja. El libro *Política económica i territorio a Catalunya 1901-1939* (Barcelona: Ketres, 1979), con prólogo de Fabián Estapé (que luego se editó también en castellano en 1983, en Ediciones del Serbal). Así como el que dedicó a la *Politica del sòl urbà a Catalunya* durante la Guerra Civil (1980). Asimismo fue importante el libro que hicieron Francesc Artal, Carme Massana y Francesc Roca Rosell sobre *El pensament econòmic català durant la República i la Guerra Civil, 1931-1939*, editado por Edicions 62 en 1977, que circuló ampliamente en Barcelona.

El tercer economista crítico muy importante por sus relaciones con la geografía fue Antoni Montserrat Solé, Profesor de la Universidad de Barcelona 1963-64, de Valencia en 1968-70, y de la Autónoma de Barcelona a partir de esta última fecha. Tuvo amplias relaciones y colaboración con José Ramón Lasuén, Jacint Ros Hombravella y Ramón Trias Fargas. Fue muy conocido su libro *L'aptitud financera de Catalunya*, con Ros Hombravella (1967), y otros trabajos impulsados desde el Servicio de Estudios del Banco Urquijo, donde fue responsable de edición y estimuló libros de gran repercusión.

Tuvo mucho impacto el libro que realizaron Carme Massana, Francesc Roca y Antoni Montserrat, junto con otros autores como F. Artal, Muriel Casals, J. M. Carreras, E. Giral, titulado *Economia crítica: una perspectiva catalana*, publicado en 1973, y que permitió conocer líneas nuevas de investigación que no se habían seguido hasta el momento.

Hay que citar asimismo el importante papel de Antoni Montserrat en la puesta en marcha de la Asociación de Ciencia Regional (Española y Catalana), en donde se integraron algunos geógrafos. Especial significado tuvo la organización de la Primera Reunión General de Servicios de Estudios Económicos, organizada por el Servicio de Estudios en Barcelona del Banco Urquijo, y celebrada en Madrid en diciembre de 1973, con un libro publicado en 1975. Las intervenciones se integraron en un "Balance de las Investigaciones realizadas", y en "Las grandes líneas de investigación pendientes". En la primera sección hablaron economistas, geógrafos (Horacio Capel, Joaquín Bosque Maurel y Francisco Ortega Alba) así como Manuel de Solá-Morales, del LUB

También se debe destacar la Segunda Reunión sobre Estudios Regionales, celebrada en el Instituto Canario de Estudios Económicos, en Las Palmas de Gran Canaria (mayo de 1974). En ella hubo una sección urbanística, en donde intervinieron arquitectos y geógrafos, y además secciones geográficas, de sociología, de antropología y jurídica. Esta Segunda Reunión, como la Primera, intentaba constituir la Asociación Española de Ciencia Regional, que se realizaría formalmente en 1976.

Una reseña de dicha reunión, realizada por Carlos Velasco Murviedro en *Información Comercial Española ICE* en mayo de 1975, valoró el enfoque interdisciplinario que se había dado a las jornadas, aunque señaló que el diálogo sobre la región se había visto dificultado "por los problemas de comunicación entre lenguajes especializados". También aludió al "peso de la asistencia catalana", y tras señalar que "la región existe", constató que "fue precisamente el área geográfica, y en base al concepto de 'comarca', la que ofreció un panorama más unificado y coherente".

Fueron años de mucha actividad e interrelación entre los científicos sociales. Luego, en los años 1985 y 1990, las relaciones entre las ciencias sociales se debilitaron. Las disciplinas se volvieron hacia el interior de cada una. En Arquitectura tuvo una influencia negativa la obra Aldo Rossi, con su insistencia en el diseño y en lo específico de la arquitectura. En Geografía, con una licen-

ciatura especializada, se intentó desarrollar la dimensión profesional, centrada en la ordenación del territorio. Las agencias de evaluación difundieron en cada una de las disciplinas un fuerte productivismo, lo que algunas veces rompió las relaciones disciplinarias. Pero se mantuvieron a través de los programas de investigación, que en algunos casos han seguido siendo interdisciplinarios.

Bibliografía

- CAPEL, Horacio (1970). "La crisis de la geografía y las Jornadas Geográficas de Aix-en-Provence". *Revista de Geografía*, Universidad de Barcelona, vol. IV, nº 2, p. 189-195. <http://www.raco.cat/index.php/RevistaGeografial/article/view/45845/56639>.
- (1987). *Geografía Humana y Ciencias Sociales. Una perspectiva histórica*. Barcelona: Editorial Montesinos.
- BOSQUE SENDRA, Joaquín; VICENTE RODRÍGUEZ RODRÍGUEZ; JOSÉ MIGUEL SANTOS PRECIADO (1983). "La geografía cuantitativa en la universidad y la investigación española". *Geo Crítica*, Universidad de Barcelona, nº 44. <http://www.ub.edu/geocrit/geo44.htm>.
- FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ, Fernando; SANTIAGO ALEGRE GÓMEZ [coords.] (1976). *Estudios regionales. Reunión de Estudios Regionales*. Las Palmas de Gran Canaria. Comunicación de H. Capel sobre Agentes y estrategias en la producción del espacio urbano español, págs. 235-251.
- LUIS GÓMEZ, Alberto (1978). "La crisis de la geografía regional y del paisaje en Alemania". *Geo Crítica*, Universidad de Barcelona, nº 14.
- SERVICIO DE ESTUDIOS EN BARCELONA DEL BANCO URQUIJO (1975). *Economía Regional en España. 1ª Reunión general de Servicios de Estudios Económicos*. Madrid: Editorial Moneda y Crédito, 2 tomos.
- TAYLOR, Peter J. (1977). "El debate cuantitativo en la geografía británica". *Geo Crítica*, Universidad de Barcelona, nº 10.
- VELASCO MURVIEDRO, Carlos (1975). "Segunda Reunión de Estudios Regionales". *Información Comercial Española ICE*, mayo.

Recordant a Carme Massana: el debat sobre l'habitatge

Amador Ferrer i Aixalà
Arquitecte

Vaig conèixer Carme Massana arran d'una sèrie d'articles publicats a *Serra d'Or* entre abril de 1973 i juny de 1975, que formaven part d'un "Dossier Barcelona" coordinat per Francesc Roca. Ella va escriure un text sobre el polígon d'habitatges Sant Ildefons, de Cornellà de Llobregat, i jo un altre sobre la gestió pública de l'habitatge i els polígons de Barcelona, just quan començava a treballar en la meva tesi doctoral sobre el tema, sota la direcció de Manuel de Solà-Morales. Jo havia conegut abans en Francesc Roca, quan ell treballava a l'Arxiu Històric i jo a la Oficina d'Informació Urbanística del Col·legi d'Arquitectes, en un moment en el qual el Col·legi tenia una forta presència cultural i política en la societat catalana, ja que ens havíem involucrat en la defensa de coses tan elementals que avui semblen ja superades; però, en aquell moment, fins i tot la defensa d'aquella tant precària i insuficient legalitat urbanística obria esclotxes i aixecava ampolles.

Crec que la vaig conèixer, així doncs, a partir d'aquells articles, i vàrem parlar breument sobre un tema que després va esdevenir central en les nostres respectives biografies: el tema de l'habitatge. Ella havia treballat ja sobre l'habitatge i la construcció de Barcelona a la facultat d'Econòmiques i jo sobre els polígons d'habitatges a Barcelona, 1950-1975. Després tornaré sobre el tema.

A partir d'aquell primerencontre no ens vàrem veure masses vegades més, gairebé fins a les posteriors trobades a la platja d'Empúries, amb les respectives famílies, on vàrem descobrir que teníem dos fills de la mateixa edat, quasi exacta, i a Sant Mori, en algunes de les festes que va començar a organitzar cada any en Francesc Roca. Però vaig seguir les seves publicacions (primer en el llibre col·lectiu "Economia crítica: una perspectiva catalana" i, després, a Curial, "Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)", sense oblidar altres suggestius papers posteriors, entre els quals l'article "Perifèries econòmiques", dins del debat sobre el futur de les perifèries urbanes, organitzat per un altre Roca, en Joan Roca, també assistent a alguna de les trobades de Sant Mori).

He recuperat les dates d'aquestes publicacions, que encara avui conservo i consulto:

- 1973 (pròleg de 14 d'abril de 1972): article amb Francesc Roca al llibre *Economia crítica: una perspectiva catalana: Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona*, Edicions 62

- 1973 (abril), article a *Serra d'Or*: “La formació de Sant Ildefons”
- 1985: *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*, Curial, amb pròleg d'Ernest Lluch.
- “Perifèries econòmiques” publicat en el llibre *El futur de les perifèries urbanes*, 1994.

El punt de vista i les preocupacions centrals de la Carme Massana, pel que fa a la qüestió de l'habitatge, tenien sempre un clar contingut social i polític: la comprensió de les estratègies urbanes dels diferents actors, la política econòmica de la propietat urbana, la condició de l'habitatge, l'accés a l'habitatge pels més desfavorits, per la classe obrera i per les classes populars en general: amb una doble òptica, d'economista i de militant, en una esforçada recerca de la situació de l'habitatge, sempre tractant de desentranyar les raons últimes de les situacions reals i els papers dels diferents agents urbans.

L'article sobre Sant Ildefons és, en aquest sentit, significatiu. Sant Ildefons és un dels primer polígons d'habitatges dels anys seixanta –del segle xx–, representatiu d'un moment en el qual, després del Pla d'Estabilització de 1959, es pot donar per finalitzada la concepció paternalista en matèria de política d'habitatge, totalment ineficaç i irrellevant en termes quantitativs, des de les Cases Barates de les lleis de 1911 i 1921, fins als grups d'habitatges de l'*Obra Sindical del Hogar* –des de Madrid– i del Patronat Municipal de l'Habitatge –des de Barcelona–, etapa que es pot considerar finalitzada amb els Habitatges del Congrés Eucarístic, promocionats pel bisbat a finals dels cinquanta.

Sant Ildefons va ser un dels polígons d'habitatges inclosos en el Pla d'Urgència Social (Madrid, 1957, fet extensiu a Barcelona l'any següent). Pertany a un moment diferent. L'Estat té por (la menció a la urgència social explica bé la situació); se n'adona que cal construir habitatges pels treballadors que reclama la indústria i el nou desenvolupament econòmic iniciat amb els *Planes de Desarrollo*, i es dona un salt qualitatiu en les polítiques urbanístiques, assumint directament o indirecta la construcció massiva d'habitatges. Sant Ildefons va ser finalment construït per una immobiliària privada (*Construcciones Españolas*): 11.536 habitatges projectats, més de 39.000 habitants censats (45.000 o més de fet, si atenem a la sobreocupació dels pisos), en un indret poc urbanitzat i sense transport públic. Va ser una operació clarament especulativa, sobre sòl adquirit a baix preu, no només per l'alta densitat global (molt superior a altres polígons de la mateixa grandària i del mateix moment), sinó també per la tipologia edificatòria: blocs de 8 metres de crugia amb habitatges a banda i banda, sense ventilació creuada i d'escassa qualitat constructiva. Una autèntica ciutat-dormitori: els equipaments van començar a arribar molt més tard, al cap de més de 10 anys; els ascensors s'han començat a construir recentment. El transport públic era inexistent i va anar arribant molt després. Un polígon d'habitatges destinat als treballadors de les indústries del voltant, de l'Hospitalet i de la Zona Franca, amb un alt índex d'analfabetisme (45% de les famílies sense cap

membre amb estudis primaris), i amb més del 50% dels caps de família amb jornades de treball de més de 13 hores, comptant els temps de desplaçament. Són xifres de la Carme Massana.

La Carme Massana va a la rel del problema: es qüestiona sobre la propietat del sòl, sobre la renda absoluta i la renda diferencial per posició, sobre la gestió de l'habitatge sense control popular, sobre les condicions que varen portar a actuacions com Sant Ildefons -amb uns extraordinaris beneficis per la empresa promotora i uns pobres resultats urbans-, que només cercaven la construcció d'un màxim nombre d'habitatges amb un cost mínim.

Les meves preocupacions del moment eren, en cert sentit, complementàries, ja que, més enllà de la denúncia de la manera com s'havia produït l'episodi dels polígons d'habitatges a Barcelona, en el tercer quart del segle passat, buscava també quines podien ser les alternatives –o, més aviat, quins haguessin pogut ser els resultats en una situació de normalitat democràtica– i, per això, em vaig fixar especialment en la experiència de la socialdemocràcia centreeuropea, a moltes ciutats alemanyes o a Viena, del període d'entreguerres, i després en l'arquitectura de l'habitatge que es va desenvolupar en l'exemple Berlage, a Amsterdam, i la posterior extensió racionalista de Van Eesteren. Dic que era una visió complementària perquè, al final, les polítiques d'habitatge es resolen en projectes urbans i en projectes arquitectònics, i perquè són aquests projectes els que han d'assegurar una qualitat i un benestar, un entorn que faciliti la sociabilitat veïnal i les relacions entre les persones, i uns espais que no només resolguin les necessitats més immediates, sinó que assegurin també la intimitat i el desenvolupament personal (no puc estar-me de citar en aquest punt el llibre *Una cambra pròpia* de Virgínia Woolf, o la gran aportació de la casa Schröder, de Gerrit Rietveld, a Utrecht).

El problema de l'habitatge continua essent un dels principals problemes socials; no disposar d'habitatge és traumàtic i accentua totes les dimensions de la pobresa. És essencialment un problema polític; no es resol, certament, des de l'urbanisme ni des de l'arquitectura, tot i que són fonamentals per donar forma a les polítiques –però, atenció, perquè poden contribuir-hi positivament o negativa; hem vist com moltes polítiques progressistes han tingut una mediocre formalització urbana–.

La situació actual de l'habitatge al nostre país, després d'anys de postergació del tema en els programes polítics, és significativa de la vigència del problema. Només cal considerar el continu malbaratament del parc d'habitatges públics o protegits que han deixat de ser-ho, passant a l'àmbit privat davant la indiferència –o, fins i tot, la connivència dels responsables públics–, la escassetat de la promoció pública d'habitatges, la irrellevant presència dels habitatges dotacionals (de propietat municipal i de lloguer), les contínues vendes de sòl públic de propietat municipal arreu de Catalunya o la infrautilització dels mecanismes de tanteig i retracte previstos per la llei. És clar que calen polítiques d'habitatge de gran abast, més que accions puntuals.

“Habitar Barcelona. La lluita per l’habitatge a la Barcelona del segle xx” és el títol de la exposició que preparem a la sala Oliva Artés del Museu d’Història de Barcelona, coordinada per Joan Roca i que comissionem la Carme Trilla i jo mateix. El debat sobre l’habitatge ha de començar per una aproximació sense prejudicis a la història més recent –el segle xx– sobre el qual és ja possible tenir una suficient perspectiva de conjunt. Vull acabar aquest parlament deixant constància de com ens hagués agradat poder comptar, per aquest projecte, amb les aportacions i la sempre lúcida visió de la Carme Massana.

Carme Massana: ciutat, renda urbana i pensament crític

Oriol Nel-lo

Institut d'Estudis Catalans

1. Introducció

Siguin les meves primeres paraules per agrair molt cordialment l'amable invitació dels organitzadors per participar en aquest acte. És per mi un goig de ser aquí. Ho és per diverses raons: en primer lloc, per tal de homenatjar l'obra d'una persona que ha estat un referent per a molts de nosaltres; en segon lloc, per la possibilitat de fer-ho juntament amb tants d'amics de tants anys; i finalment –però de cap manera menys important– per tenir l'oportunitat de conversar plegats sobre allò que ha estat i allò que hauria de ser el conreu de les ciències socials des d'una perspectiva crítica.

Carme Massana ha format part d'un grup d'economistes que estudià els anys seixanta a la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, molts dels quals són presents en aquesta sala: Antoni Montserrat, Eugeni Giral, Francesc Roca, Emili Gasch, Francesc Artal, Muriel Casals, Josep M. Carreras,... Per als qui vàrem cursar Geografia en la segona meitat dels setanta i començarem a treballar en els primers vuitanta el grup constituïa com una espècie de resplendor. Un focus, una referència, del qual els nostres mestres –Enric Lluch, en el meu cas– parlaven amb una barreja de respecte i de distància.

Aquest grup informal –en la trajectòria del qual Carme Massana tingué una importància destacada– s'havia format sota el mestratge de professors com Fabià Estapé, Jordi Nadal i Manuel Sacristán: mestratge, doncs, de rigor i de llibertat de pensament en el qual conflueixen algunes de les millors tradicions de l'estudi de les ciències socials a Catalunya, en l'estela de Pierre Vilar i Jaume Vicens Vives. Els integrants del grup, nascuts després de la guerra, tingueren també com a referents, tot just una mica més grans d'edat, Jacint Ros Hombravella (nascut el 1934) i Ernest Lluch (1937). No fa gaire, en un treball sobre el pensament de Pasqual Maragall, que també hi estudià en aquell període, hem pogut glosar l'ambient particular que –malgrat les dificultats de l'hora– tingué la Facultat d'Econòmiques de la Universitat de Barcelona, des de la seva fundació el 1954 i fins 1966, quan arran de la Caputxinada el claustre de professors fou en bona mesura escapat per les expulsions (Nel-lo, 2017). Aquest fou el ferment en el qual es desenvolupà el pensament de Carme Massana.

Vist amb retrospectiva podríem dir que el grup estava caracteritzat per, almenys, tres trets distintius, que contrastarien enormement en la universitat despolititzada, fragmentada i individualitzada d'avui. En primer lloc, la voluntat

de desenvolupar un pensament crític –en bona mesura militant– estretament relacionat amb les exigències que el moment històric plantejava, des del punt de vista econòmic i social, a la societat catalana en general i als grups subalterns en particular. En segon lloc, la voluntat de reivindicar i entroncar amb la tradició del pensament crític en l'àmbit de les ciències socials, tant pel que fa als autors clàssics, com, especialment, als autors catalans. Finalment, la voluntat de concebre aquesta tasca com una empresa col·lectiva, que s'expressà en una sèrie d'obres de referència, concebudes, executades i publicades en formes que els sistemes de valoració de la recerca que avui patim tindrien molta dificultat en avaluar. Quants punts valdria l'*Ictineu* per l'ANECA? A qui s'haurien d'atribuir els sexennis de l'*Economia Crítica*? Es tractà, a més, d'un grup dotat des de bona hora d'una molt alta "autopoiesi" per dir-ho així, és a dir, de consciència de ser i de voluntat de mantenir-se.

No voldria centrar-me tanmateix en recordar aquests aspectes. D'altres, amb més coneixement i autoritat, podran sens dubte desenvoluparan aquests temes. Voldria més aviat centrar-me en un postulat: llegida avui, l'aportació de Carme Massana resulta d'una gran utilitat a l'hora de comprendre alguns dels principals debats que l'evolució de les nostres ciutats planteja. Aquesta utilitat es deriva sobretot de tres raons: la seva interpretació de la ciutat com a un producte social, fruit de l'acció, sovint contradictòria, de grups socials diversos; la seva aportació cabdal a l'estudi del paper de la renda urbana en el desenvolupament de la societat; la reivindicació de la unitat de les ciències socials com a instrument per a comprendre l'evolució de la ciutat i fer front als reptes que se'n deriven.

2. La ciutat producte social

Bona part de les aproximacions avui dominants en l'àmbit de les ciències socials tendeixen a interpretar la ciutat bé des del punt de vista morfològic, funcional, econòmic, ecològic o institucional. Així, la ciutat se'ns presenta alternativament com un objecte físic, com una xarxa de fluxos, com un àmbit de producció i intercanvi, com un metabolisme, com un espai de govern. Crec que no m'equivoco en afirmar que la aproximació a la ciutat de Carme Massana integra bona part de d'aquestes visions parcials i les supera.

En la seva interpretació, la ciutat és, abans que res, el resultat d'un procés social, d'un conjunt de processos si ho voleu. Processos impulsats per individus i grups socials amb interessos diversos que acaben concretant-se en unes formes –en uns barris, unes places, uns carrers–. Al mateix temps que reflecteixen l'evolució històrica, aquestes formes condicionen els processos futurs. Marx, a *El 18 Brumari de Lluís Bonaparte*, deia que "la tradició de les generacions mortes tenalla com un malson el cervell dels vius". A la ciutat, no són pas només les tradicions, sinó les mateixes formes creades per les generacions anteriors les que constitueixen alhora el límit i la possibilitat de la que parteix cada nova generació.

La ciutat doncs és un constructe social fruit d'aquesta permanent configuració i transformació de l'ús de l'espai derivades de l'evolució històrica. La tesi de Massana, a la qual em referiré més endavant, constitueix una anàlisi extraordinària sobre com aquests processos es van concertar a la Barcelona del primer terç del segle xx. En pocs llocs, però, la seva aproximació té una expressió tan clara com en el treball "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona" signat conjuntament amb Francesc Roca. El treball fou publicat, com sabeu, en el volum *Economia crítica. Un perspectiva catalana*, un dels primers productes, en bona mesura programàtic, del grup d'economistes als quals fèiem referència. El llibre aparegué l'any 1973, quan Carme Massana tenia tot just 31 anys i Francesc Roca, que ens acompanya, en comptava 27.

El treball conté en primer lloc, des del punt de vista disciplinar i polític, la reivindicació de dues tradicions i un intent: d'una banda, els treballs de Vilar sobre la vida industrial a la regió de Barcelona i les propostes del GATCPAC per a la reforma de Barcelona; de l'altra, els treballs previs per la revisió del Pla Director de l'AMB. Les tradicions havia quedat, per raons òbvies, en bona mesura estroncades; l'intent, per raons també prou clares, avortat.

A partir d'aquí Massana i Roca fan dues coses a les que no seria fàcil trobar parangó en els anys que escrivien i que, temps a venir, inspirarien moltes altres obres. En primer lloc estableixen una tipologia de les àrees urbanes, una classificació de les formes engendrades pel procés històric, si ho voleu:

- a) Els nuclis urbans preindustrials
- b) El Central Business District
- c) Els eixamples
- d) Les ciutats jardí
- e) Les àrees industrials
- f) El trogloditisme i el barraquisme
- g) Les àrees consolidades d'autoconstrucció
- h) Els polígons d'habitatge

Definit aquest marc –la ciutat construïda, si ho voleu– passen a identificar els actors que maldaven per desenvolupar-hi les pròpies estratègies en funció de llurs interessos. Atenent a aquestes estratègies, identifiquen quatre unitats econòmiques, quatre agents urbans, l'actuació dels quals resultava, al seu entendre, clau per a l'evolució de la ciutat:

- a) Els grans propietaris urbans
- b) Les grans empreses (industrials i de serveis)
- c) L'Estat
- d) Els agents públics locals

Aquesta anàlisi a partir d'agents, és una aproximació en bona mesura pionera, que tindria una notable repercussió. Ara bé, aquests agents, portadors si ho volem dels interessos dominants no actuaven pas amb plena llibertat. Ans al contrari, malgrat a "l'ús de la utopia per presentar una ciutat no conflictiva", s'havien de mesurar amb una "l'esforç dels habitants de la regió de Barcelona per capgirar la realitat urbana":

"Dels qui foren amos de la ciutat tres o quatre vegades entre 1833 i 1855, dels qui enderrocaren les muralles (1854) i la major ciutadella militar d'Europa (1868), dels qui recuperaren per a usos civils espais closos (1835, 1868, 1909), dels qui, en certs moments (1917, 1951), han paralitzat la ciutat, dels qui, en 30 mesos, endegaren una revolució urbana interrompuda" (Massana i Roca, 1973, p. 233).

3. La importància de la renda urbana

Un segon motiu d'actualitat i rellevància de l'obra de Carme Massana es deriva del fet de contenir elements de gran interès per a comprendre, tant des d'una perspectiva teòrica com pràctica, els mecanismes de formació i apropiació de la renda urbana.

Avui, aquest tema ha esdevingut de nou, com és ben sabut, un dels arguments més rellevants en el debat sobre l'economia urbana i la gestió de la ciutat, fins al punt que hi ha qui sembla descobrir ara l'existència de la segregació i els seus efectes. Aquells que han hagut d'esperar a l'arribada de les modes acadèmiques anglosaxones sobre la *gentrification* potser haurien fet bé de llegir la tesi doctoral de Massana. Els hauria estat de profit, potser, llegir, el passatge en el qual reproduceix un article de Rafael Puig i Valls, titulat "La reforma de Barcelona y los barrios obreros", que la nostra autora va desenterrar d'un exemplar de *La Vanguardia* publicat el dia 14 de setembre de 1890.

"Las grandes vías de reforma transformarán por completo el aspecto de la vieja ciudad condal. Callejas estrechas, sucias, mal ventiladas, que habita actualmente la clase obrera, perderán en breve su traza laberíntica para convertirse en calles espaciosas y rectas pobladas de vistosos edificios y moradas de gente rica o de industriales y artesanos de posición holgada".

Això tindria com a conseqüència inevitable la majoria de la població que habitava les zones reformades, pel fet que "la población que hoy ocupa la mayor parte de la zona que va expropiarse no podrá pagar los alquileres de las habitaciones más baratas de las calles reformadas".

Si aquesta població, en comptes de marxar,

"buscara en el hacinamiento un medio de salvar la apurada situación en la que se hallará irremisiblemente el día del desahucio, al sanear una parte de la población no haremos más que cambiar la topografía de los focos" (Puig i Valls, citat a Massana, 1985, p. 370-371).

La tesi de Carme Massana fou publicada com a llibre ara fa 33 anys, el 1985, amb el títol *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a Barcelona (1901-1939)*. De fet el llibre és una llarga i profunda indagació sobre la renda urbana. Més concretament, estudia la forma com la propietat urbana va comportar una apropiació important de l'esforç econòmic català. Amb això, la nostra homenatjada d'avui s'inscrivía dins d'un conjunt d'indagacions que, en els anys setanta, en coincidència amb l'explosió urbanística del tardo-franquisme, varen voler entendre les dinàmiques de formació dels preus del sòl i les polítiques urbanes destinades a tractar-los. Entre aquests destaquen *Els preus del sòl a Catalunya* de Joan Gaspar i Ernest Lluch (que fou precisament qui dirigí la tesi de Massana); la tesi doctoral de Francesc Roca (dirigida també per Lluch i presentada l'any 1977) *Política i territori a Catalunya, 1901-1939*, que per la seva temàtica presenta molts paral·lelismes amb la de Massana; i la tesi de Pasqual Maragall, *Els preus del sòl. Es cas de Barcelona*, presentada el mes de març de 1979, poques setmanes abans de ser elegit regidor a l'Ajuntament de la ciutat.

En la seva recerca Massana tracta d'escatir, en el context de la Barcelona i la Catalunya del primer terç del segle passat, les relacions entre desenvolupament industrial, expansió urbana i propietat urbana. Determina els orígens de les tres fonts d'ingressos –beneficis, salaris i rendes– i cerca de copsar quina part dels dos primers acaba sent apropiada pels qui obtenen les darreres. Això, amb la complexitat afegida a la que s'han trobat tots els que s'han apropiat a aquesta temàtica: entre els perceptors de les rendes del sòl i els que obtenen els beneficis de les activitats econòmiques hi ha multitud de coincidències i col·lusions importants. Els fronts de la vella lluita enunciada per Ricardo entre els impulsors de l'economia productiva i els propietaris del sòl són sovint difusos i de mal definir.

Ara bé, Massana no s'atura pas en el coneixement del procés de creixement industrial, l'expansió urbanística i la propietat urbana. També explica la relació dels interessos que es deriven d'aquestes dinàmiques amb l'actuació política de dirigents, moviments, partits i institucions a Catalunya en un període clau de la nostra història. Així aborda els temes de les polítiques urbanes i l'organització dels actors, per acabar amb un capítol impagable sobre les visions crítiques i les alternatives:

- a) Els higienistes
- b) La tradició del municipalisme fabià
- c) El georgisme
- d) El *garden city movement*
- e) La promoció de l'habitatge obrer
- f) La crítica revolucionària: A. Nin, GATCPAC, Josep Oltra i Picó, Joan Grijalbo, Francesc Fàbregas.

L'altre dia, en un debat en una escola de negocis, vaig escoltar com algú proposava, com a solució a la crisi urbana, apujar l'IBI i reduir la resta d'impostos. Va tenir força èxit i a molts els va semblar una proposta d'allò més innovadora. Al meu entendre, allò que resulta preocupant no és pas que alguns descobreixin els encants de la *single tax* un segle després de la mort de Cebrià de Montoliu a Albuquerque. El que fora més greu seria que ho debatéssim com si fóssim els primers que arribem al tema, sense aprendre del pensament, dels èxits i dels fracassos dels que ens han antecedit.

4. La reivindicació d'una tradició de pensament crític i de la unitat de la ciència social

Aquí rau, segurament la tercera raó de l'actualitat i la importància de l'obra de Carme Massana: pot ser vista com la reivindicació d'una tradició de pensament crític, que havia quedat anorreada i silenciada pel desenllaç de la guerra civil. Una reivindicació que beu dels grans corrents clàssics, però que tracta també de posar en valor, de manera especial, les aportacions catalanes, que, en diverses ocasions resulten pioneres i de gran rellevància fins i tot en el debat internacional.

La tesi pot ser llegida també des d'aquest punt de vista. Altres aportacions, com l'obra col·lectiva sobre *El pensament econòmic català durant la República i la guerra*, en la que Massana intervingué de manera destacada, són d'altres exemples d'aquesta preocupació. Però l'aportació sens dubte més rellevant en aquest camp és el repertori *Ictineu. Diccionari de les Ciències de la Societat als Països Catalans (segles XVIII-XX)*, publicat l'any 1979. Una obra col·lectiva, que fou dirigida per Francesc Artal, Pere Gabriel, Enric Lluch i Francesc Roca i que partia de tres assumpcions prodigioses: la unitat de les ciències socials, la unitat cultural de les terres de llengua catalana i la possibilitat de fer un balanç de conjunt d'allò que hi havia representat la modernitat en els tres darrers segles.

Si el diccionari pot ser vist, fins a cert punt, com un manifest, els articles que hi signà Carme Massana tenen també una caràcter del tot paradigmàtic. Destaca en primer lloc, un llarg article-assaig sobre el taylorisme i la seva integració a Catalunya, que entronca directament amb el seu estudi sobre el desenvolupament industrial. Hi ha després cinc articles dedicats a altres tants autors. Fixem-nos amb la tria: un estadístic, Jaume Alzina i Caules, cap del Serveis d'Estudis Econòmics i d'Estadística de la Generalitat Republicana; un geògraf i estadístic, Manuel Escudé i Bartolí, l'iniciador de l'Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona; un arquitecte i urbanista, Francesc Fàbregas i Vehil, autor del Decret de Municipalització de la Propietat Urbana de 1937; un empleat de banca i polític, Joan Grijalbo i Serres, l'altre autor del Decret; i, finalment, Estanislau Ruiz Ponsetí, economista i polític, un dels principals impulsors de la "nova economia" col·lectivitzada durant el període de la Guerra Civil.

Resultaria, sens dubte, difícil, pensar en una selecció més significativa: per la varietat de camps en l'àmbit de la ciències socials, per la significació política, per la reivindicació d'una tradició de pensament.

Vivim en un món dominat per fluxos i interessos d'abast planetari, la preeminència dels quals ha tingut dues conseqüències, en bona mesura paradoxals: per un costat, ha incrementat la importància dels llocs, del lloc en el qual cada un de nosaltres viu, i en el que tracta de cercar sentit i refugi; per l'altre, ha accelerat les transformacions fins al punt que "tot el que és sòlid s'esvaeix en l'aire" i allò que compta és, exclusivament, el moment.

Reflexionant sobre aquestes tendències, cap al final de la Segona Guerra Mundial T. S. Eliot deia:

"En l'època actual en la qual els homes semblen més inclinats que mai en confondre saviesa amb coneixement i coneixement amb informació, i a tractar de resoldre problemes vitals en termes d'enginyeria, està naixent una nova espècie de provincianisme. No és un provincianisme espacial sinó temporal [...], un provincianisme per al qual el món és propietat exclusiva dels vius, sense cap participació dels morts [ni dels que vindran més tard, podríem afegir-hi]. El perill d'aquesta classe de provincianisme és que tots, tots els pobles de la terra, podem ser juntament provincians" (Eliot, 1944).

L'obra de Carme Massana pot ser vista, al meu entendre, precisament com un antídoto contra aquests riscos: una aportació que ens insta a superar el provincianisme espacial i el provincianisme històric per cercar, des del pensament crític, noves formes d'organització de la ciutat, l'economia i la societat.

Res més. Moltes gràcies.

Referències

- ARTAL, Francesc *et al.* (1973). *Economia crítica: una perspectiva catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- ARTAL, Francesc; Emili GASCH; Carme MASSANA; Francesc ROCA (1977). *El pensament econòmic a Catalunya durant la República i la guerra, 1931-1939*. Barcelona: Edicions 62.
- ARTAL, Francesc; Pere GABRIEL; Enric LLUCH; Francesc ROCA [ed.] (1979). *Ictineu: diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans, segles XVIII-XX*. Barcelona: Edicions 62.
- ELIOT, Thomas S. (1944). *What is a classic? An address delivered before the Virgil Society on the 16th of October 1944*. Londres: Faber & Faber.
- LLUCH, Ernest; Joan GASPÀR (1972). *Els preus del sòl a Catalunya*. Barcelona: Servei d'Estudis de Banca Catalana.
- MARAGALL, Pasqual (1979). *Els preus del sòl. El cas de Barcelona*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (tesi doctoral).
- MARX, Karl (1852). *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*. París: Editions Sociales, 1969.
- MASSANA, Carme (1985). *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*. Barcelona: Curial (pròleg d'Ernest Lluch).
- MASSANA, Carme; Francesc ROCA (1973). "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona", dins Francesc ARTAL *et al.* *Economia crítica: una perspectiva catalana*. Barcelona: Edicions 62.

- NEL·LO, Oriol (2017). “La ciutat de Pasqual Maragall”, dins Jaume CLARET [ed.]. *Pasqual Maragall: pensament i acció*. Barcelona: La Magrana.
- PUIG i VALLS, Rafael (1890). “La reforma de Barcelona y los barrios obreros”, *La Vanguardia*, 14.IX.1890.
- ROCA, Francesc (1979). *Política econòmica i territori a Catalunya: 1900-1939*. Barcelona: Ketres (pròleg de Fabià Estapé; introducció d’Ernest Lluch).

D'Aribau a Sentmenat, passant per Hospital

Francesc Roca

Carme Massana és filla del carrer Aribau –i entre Còrsega i París– de l'Esquerra de l'Eixample de la ciutat de Barcelona. Als darrers anys va viure al carrer Cardenal Sentmenat, a l'antic Sarrià. El seu pare, el doctor Massana, i el seu amic, el doctor Borrell (que el 1937 va utilitzar el pseudònim *A. Torallola* per a publicar *La llave del marxismo*, un dens volum de 334 pàgines!) era –eren– uns metges amb una gran passió pels llibres de la filosofia dialèctica materialista, que compraven d'amagat. De fet, Carme Massana, fou alumna de l'Escola Suïssa, la *Schwerzerschule Barcelona*, car l'alemany era la llengua de la filosofia.

Abans de 1962, en uns dies, o setmanes, amb una forta epidèmia de grip, Carme Massana es passà hores ajudant el seu pare a la consulta que tenia al carrer Hospital. Els malalts –del barri dit, aleshores, Barri Xino– tenien escasses o nul·les possibilitats de pagar les visites, però una grip era –és– una grip. Aquesta experiència, però, explicava ella, l'ajudà molt a situar-se en el món real.

Per raons que no sabem, Carme Massana decidí estudiar a la Facultat d'Econòmiques de la UB. Allà, al primer curs, va tenir la sort de tenir un bon professor de Filosofia –Manuel Sacristán–, un bon professor de Teoria econòmica –José-Ramón Lasuén– i uns bons professors d'Història –Fabià Estapé i Jordi Nadal Oller–.

La Filosofia, la Medicina i l'Economia, curiosament, van dur Carme Massana a estudiar les realitats –i les idees– urbanes properes (pensant que estaven configurades, en bona part, per la acció política). Amb un minúscul finançament del Col·legi d'Arquitectes i d'una beca del Ministeri d'Educació del govern central. I, treballant, primer, en la confecció de les entrades de la nova realitat urbana a *Enciclopèdia Catalana*, i, després, a la Conselleria de Política Territorial de la Generalitat, que tot just començava.

El resultat acadèmic fou una tesi doctoral. En català, d'una dona, i –aleshores, i ara– sobre un tema central: la interacció entre construcció de la ciutat, política i idees, en el cas de la Barcelona del 1900/14–1936/39, al temps de la segona revolució industrial.

Aquesta tesi, Carme Massana la va començar al carrer Aribau, i la va acabar al carrer Cardenal Vives i Tutó de Sarrià. A l'escala de la casa de Sarrià, on hi havia alguns 'marxistes' de Sarrià: Pere Jofre, historiador, Antònia Bonet, economista, Nolasac Acarín i Jordi Vives, metges, Francesc Serrahima, aparellador, futur director de la revista *CAU*, Enric Satué i Lluïsa Jové, dissenyadors, Emili Gasch i Muriel Casals, els caps de setmana. Hi vivien, també, la periodista Ann Rogers, i Jaume Miravittles, l'antic titular del Comissariat de Propaganda

de la Generalitat, que havia publicat un pamflet el 1931 que es deia *Contra la cultura burgesa*, seguit, d'un altre amb el títol *Perquè sóc comunista* (1932).

La tesi de Carme Massana li va permetre esdevenir professora del Departament de Política Econòmica de la UB, que estava dirigit per Fabià Estapé. La tesi, presentada el 1981 esdevindria, el 1985, un llibre de Curial, l'editorial de Max Canher: *Indústria, ciutat i propietat: política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona, 1901-1939*, amb pròleg d'Ernest Lluch. Aquest llibre és, segon el *Worldcat identities*, a 41 biblioteques de 8 països del Vell i del Nou món, a la Library of Congress, i a les biblioteques de les universitats de Harvard i Yale. Segons la mateixa font els temes/subjectes de Carme Massana són: *economic policy, Industries, Land use, Urban*, i *Spain-Barcelona*. Ah! Segons el CCUC és a 21 biblioteques de l'àrea catalana.

Una idea ricardiana central de la tesi de Carme Massana és que una part important dels beneficis obtinguts a ciutats com Barcelona que protagonitzen la segona revolució industrial són destinats al sector immobiliari i esdevenen renda. I, les rendes del sòl són un obstacle per al creixement i tenen un impacte negatiu sobre els salaris i sobre el benestar de la població. (I, sobre les dones, tal com explicava, en aquell moment, Josep Elias de Molins a: *La obrera en Catalunya, en la ciudad y en el campo* (1913). La pregunta a fer-se, però, és: el sector immobiliari, no pot ésser un sector de *cases industrials*, és a dir: d'empreses productives amb objectius globals? De fet, la proposta de col·lectivització del sector, i la idea de la creació de l'ACCB, va en aquesta direcció. Com, també, els llibres de Joan Grijalbo, Francesc Fàbregas i Josep Oltra Picó, que Carme Massana utilitza molt. I, de fet, la darrera secció de *Indústria, ciutat i propietat* es titula: "Vers l'hegemonia de les anàlisis marxistes".

Una altra idea central de la tesi de Carme Massana és l'aplicació al cas català de la teoria del cicle de Kalecki. Simplificant la exposició molt matisada que fa, Carme Massana explica que, també en el cas català hi ha una certa correlació entre moviment vaguístic i fase ascendent del cicle, lligada a alts nivells d'ocupació. D'on la pressió de les patronals per augmentar les bosses de desocupació, que fan moure a la baixa els nivells salarials.

Abans de la tesi, Carme Massana havia estat un dels autors d'*Economia crítica: una perspectiva catalana* (Barcelona, 1972), amb un capítol titulat: "Estratègies urbanes i realitat urbana a la regió de Barcelona". Aquestes pàgines, gràcies als geògrafs Enric Lluch, Lluís Casassas, Horacio Capel, Joan Vilagrassa i Mercè Tatjer, esdevindrien, ben aviat, un referent en els estudis urbans.

També abans de la tesi, Carme Massana havia estat un dels quatre autors de *El pensament econòmic català durant la República i la Guerra (1931-1939)* (1976). Així, als primers anys 1970, Carme Massana i els altres 3 autors (Francesc Artal, Emili Gasch i Francesc Roca) van connectar amb els economistes dels anys 1930. Per carta, per exemple, amb Carles Pi Sunyer, que era a Caracas. O, directament. Per exemple, Carme Massana va conèixer familiars de Joan P. Fàbregas a Sant Martí de Provençals, o va entrevistar a Jaume Alzina, a un

despatx de la Casa de Convalescència. Quaranta anys després, aquest llibre de llibres és utilitzat en els àmbits més diversos. Per exemple, com a 'Bibliografia complementària' de la publicació *Renda econòmica de la Terra*, del Grup de treball sobre Renda Social i Georgisme, on el llibre de 1985 fa de Carme Massana un dels 6 autors de capçalera del Grup.

Al 1995, Carme Massana fou coautora del vol. 7 (el primer del segle xx) de la *Història de Barcelona* de l'Ajuntament de Barcelona dirigida per Jaume Sobrequés, amb un capítol titulat: "Les fites i els mecanismes de la política urbana". Un capítol que, a la seva darrera secció, explica que "Barcelona exporta".

De tota manera, els interessos intel·lectuals de Carme Massana foren prou variats. Així, les seves contribucions a: *Cebrià Montoliu (1873-1923)* (Barcelona, 1993), i a: *Miscel·lània Ernest Lluch* (Vilassar de Mar, 2007). Al volum col·lectiu dedicat al polièdric Cebrià de Montoliu i de Togores, el capítol de Carme Massana és: "La racionalització de la producció i Montoliu". Segons Carme Massana, a l'Institut d'Orientació Professional del Museu Social de Barcelona (el tercer del món, després dels de Boston i Brussel·les) s'assajà la interacció entre psicotècnia i taylorisme. Aquesta és l'originalitat de l'estudi *El sistema de Taylor y su crítica* (Barcelona, 1916) de Cebrià Montoliu.

La contribució de Carme Massana a l'homenatge a Lluch ha estat amb un article amb un títol à la Cirici Pellicer: "Art i societat". La idea bàsica és que pensar en "les activitats artístiques" és pensar en "la seva contribució al creixement de la productivitat, a la creació de nous mercats i de nous llocs de treball, i a l'augment del benestar individual i col·lectiu". L'art no és un luxe sinó, també, un factor de producció, i d'ampliació dels mercats. Carme Massana va assajar, doncs, de connectar el que amb massa freqüència son compartiments aïllats: indústria i ciutat, vagues i cicles, treball i psicotècnia, art i productivitat.

De fet, els seus fills, Martina i Arnau, han estudiat carreres tècniques, i, alhora, es dediquen a algunes *activitats artístiques*: als àlbums fotogràfics, Martina, als projectes arquitectònics (i, també, a la fotografia), Arnau.

Un últim punt. M'hagués agradat haver llegit abans l'estudi *Els tipus socials de la producció surotapera* (Barcelona, 1911) de Martí Roger. Ben segur que Carme Massana hagués assajat de aclarir-nos-el. Al sector del suro hi ha propietaris dels boscos d'alzines sureres (amb rendes del sòl, doncs), *tapers* i *taperes* treballant a preu fet (a tant per 1.000), *carradors* i *triadors* a jornal, petits fabricants que són, alhora, *industrials*, *capitalistes*, *directors* i *obers*, grans fabricants, comercials. Tots ells (com succeeix amb els propietaris del sòl, els constructors i els obrers de la tesi de Carme Massana) necessiten actuacions concretes del sector públic. I, tots ells, generen i/o pesquen al vol, idees: anàlisis i propostes.

La feina acadèmica de Carme Massana ha traspassat els límits disciplinars de l'economia. Interessa –en tenim moltes proves a la xarxa– a gent molt diversa.

Les aportacions de Carme Massana a l'Economia i a l'urbanisme crítics

Antoni Montserrat
Societat Catalana d'Economia

Voler l'impossible ens cal, i no que mori el desig (Marià Villangómez), com consta a la sala de membres de l'Institut.

Com el sastre d'Ulm, (Lucio Magri) sabem que hem de voler aquest impossible que els doctrinaris neguen, però la raó albira. L'home volarà, una societat més justa existirà. Aquell país que somiava Carme, en uns comentaris suscitats arran de la mort d'Espriu i la idea espriuana de la mort. I de la supervivència d'un poble. Espriu parlava de la mort però al mateix temps tenia una forma lúcida, esperançada i raonada i apassionada. Carme ho concretava de manera senzilla i entenedora: educació pública, democràcia obrera per dirigir l'empresa, control democràtic dels mitjans de comunicació, llibertat dels pobles i la pau.

Era marxista:

- 1) Per conviccions profundes, per coneixement directe de les misèries de la postguerra i com el seu pare, metge, contribuïa a amorosir-les. Josep Massana, procedent d'Estat Català Proletari, va ser metge de Joan Comorera i Soler. El doctor Massana es va integrar al PSUC arran de la seva fundació. Acceptà el perillós exili interior on es dedicà a reconstruir la seva biblioteca i a formar joves estudiants en el marxisme i en el comunisme, entre ells el grup anomenat dels jacobins, que amb Ramon Espasa al davant acabà integrant-se al PSUC.
- 2) Per la tria dels seus temes d'investigació, lligats a l'anàlisi de la condició obrera: l'habitatge a Barcelona (tesi doctoral), la crítica del taylorisme per part de Cebrià de Montoliu, la monografia sobre Sant Ildefons, les vagues obreres abans de la guerra, els salaris i l'estat de benestar, amb anàlisi detallada del model suec d'Adler-Karlsson, que va criticar, per exemple. Articles sobre l'autor de la 2a monografia sobre les condicions de la classe obrera que Manuel Escudé i Bartolí va escriure a seguit de la d'Ildefons Cerdà.
- 3) Per la forma en què donava les classes, utilitzant autors com Kalecki o Joan Robinson en el context hostil de la Universitat actual, que ha suprimit fins i tot el Departament de Política econòmica de la UB, que és on ensenyava.
- 4) Per les seves aportacions a l'estudi del pensament d'esquerres durant la República i la guerra a *El Pensament econòmic català durant la República i la Guerra (1931-1939)*.

- 5) Per la seva participació en la renovació intel·lectual que suposa l'economia crítica. Activa en associacions com la Societat Catalana de Geografia o la Societat Catalana d'Economia de la qual era sòcia, o en nombroses penyes de debat.
- 6) Per la seva implicació en la batalla quotidiana representada la militància continuada al PSUC des de la clandestinitat i al seu hereu PSUC viu, tant a la Universitat com portant la Comissió Econòmica d'EUiA durant uns anys, i a EUiA i Barcelona en Comú de Sarrià-Sant Gervasi. Sempre aportant reflexions, per exemple, en contra de Maastricht, o amb els articles, pioners, que aconseguia publicar a *El País*, sobre l'especulació (2007) o sobre la necessitat d'augmentar els salaris per poder sortir de la crisi (2009). Sempre raonadament, com si la malaltia bronquial que arrossegava hi contribuís a compassar les seves paraules o els seus escrits.

La seva tesi doctoral publicada després a Curial, *Indústria, ciutat i propietat*, parteix de les reflexions breus que en el seu moment va fer Pierre Vilar sobre Barcelona. És un fresc de les relacions socials en relació a la construcció de la ciutat, amb anàlisi de les forces que hi intervenen, destacant especialment el paper dels propietaris del sòl, hi defineix molt bé en termes concrets l'oposició entre benefici i les diferents formes de renda (absoluta i diferencial i diferencial II). Amb aquest treball i d'altres posteriors sobre el mateix tema ha influït fortament tant en urbanistes com desenrotlla a través de *GeoCrítica* tota una reflexió crítica de la geografia que ha enllaçat amb Harvey, Laval i altres economistes i geògrafs d'esquerres.

També ha estat lògic motiu de reflexió per a historiadors com José Luis Martín Ramos i Àngel Duarte i Montserrat, Soledad Bengoechea o Manuel Márquez, segons m'han confirmat ells mateixos.

Potser és un bon resum de la seva visió la continguda a l'article que forma part de l'obra col·lectiva *Economia Crítica: una Perspectiva catalana*, llibre que volia introduir les línies de la Union for Radical Political Economics i la seva *Review of Radical Political Economics* (1969-) (Lourdes Benería hi ha contribuït al llarg dels temps) a Catalunya, després encarnades a la *Revista de Economia Crítica* i els seus congressos anuals.

Carme Massana hi explica, en continuïtat amb la seva tesi, la concepció d'esquerres de la ciutat, que parteix del primat del lloguer (Engels) o la municipalització de la propietat urbana (Grijalbo 1937) i que incorpora Cerdà i García Faria, lligant per tant, l'organització de l'espai (l'urbanisme) i l'organització municipal i social. Analitza també el paper de l'Estat al llarg del temps. Si en una primera etapa són centrals els propietaris del sòl rural del Pla de Barcelona, progressivament ho seran els propietaris de sòl urbà i després les immobiliàries. Aquestes adquireixen un paper central quan la política estatal promou les ciutats satèl·lits i els polígons industrials, promovent la segregació social. També analitza el paper de les companyies de serveis lligades a l'acció

(o inacció) municipal: Agbar, FOCSA, CyT, Ferrocarril Metropolitano, etc. Tota aquesta anàlisi deu molt a Francesc Roca, a Estapé i a Ernest Lluch, però molt a la influència del GATPAC i dels autors italians i francesos marxistes. I Carme acaba amb un esment dels moments en què la ciutat va estar en mans de forces transformadores: en remarco l'enderroc de les muralles i de la Ciutatadella, la recuperació de l'espai del convents, la paralització de la ciutat per grans vagues el 1917 i el 1951, i l'experiència de la guerra amb l'intent d'aplicar la municipalització del sòl.

L'estudi de Sant Ildefons (amb Càceres i Roca) constitueix una denúncia implacable de la connivència entre l'activitat de les immobiliàries i la inactivitat del sector públic, amb el resultat de pisos de 40 m² amb una taxa de 9 m² per persona, sense serveis i on s'entaforen obrers industrials i de la construcció que treballen 12 i 13 hores de mitjana al dia, fora del propi barri, on no hi ha cap tipus de serveis ni equipaments. Això dit el 1971.

- 7) Per la seva opció pel treball intel·lectual col·lectiu, com ja es veu per la participació que he anat esmentant en diverses obres. Voldria assenyalar especialment la seva participació en el col·lectiu Enric Cerdà (la Comissió Econòmica del PSUC). Estic en condicions d'afirmar que evidentment el nom Enric Cerdà el vaig escollir sobre la base del doble ressò d'Ildefons Cerdà i Joan Sardà, col·laborador de Joan Comorera durant la República i amb l'E majúscula de Comissió Econòmica, que lliga amb Karl Heinrich (Marx), Carles Enric, en català. Allí Carme hi va fer feina durant anys, molt amb signatura conjunta dels comissionats, amb algun article signat individualment, com "Per la plena ocupació: teories i polítiques" o l'esmentat sobre Suècia, cercant les formes que el socialisme hauria de tenir en el futur, vist el passat soviètic. Va contribuir en la definició del model econòmic que volfem de transició al PSUC, establert a partir de les anàlisis de l'economia catalana durant la guerra, adaptat a les circumstàncies del moment, com per exemple en la crítica de la inhibició del govern català en el desenrotllament de les potencialitats per al sector públic que havíem aconseguit introduir en la redacció de l'Estatut de Catalunya. En aquest sentit, considerava el possibilisme un greu error que impedia avançar en un model social català diferenciat.

Carme Massana va adoptar una posició lúcida i crítica davant el projecte europeu de Maastricht i hi va contraposar la seva visió d'Europa en un llarg i documentat informe reproduït a la *Revista Catalana de Geografia*. Hi critica el model de Maastricht perquè no compleix el criteri d'eficiència, en menystenir els recursos humans i el medi ambient. Tampoc no té present el criteri de justícia, per exemple, causa de les enormes desigualtats i l'escassa llibertat real de les persones amb ingressos baixos. Tampoc hi ha autèntica democràcia econòmica. No és estrany, segons Carme, si es té present qui realment té el poder a Europa. Ens amaguen el futur. Els canvis són dirigits per les multinacionals i l'especulació

hi juga un gran paper. Plana sobre nosaltres la crisi (dit el 1993). Cal per tant una Europa completament diferent que en aquells moments Massana creu que ha d'incorporar polítiques keynesianes i socialistes, amb defensa dels salaris i del benestar. I un gran pes a l'imprescindible sector públic, no solament per l'educació o el benestar sinó per la reconversió, la R+D, les infraestructures, el medi ambient, l'habitatge, etc. Evidentment demana un important joc dels sindicats i una cultura de la pau. També demana la democratització de les institucions i l'adopció de polítiques de creixement equilibrat, compatibles amb la plena ocupació. En darrera instància cal contradir els objectius declarats de Maastricht i el model neoliberal.

Massana va continuar escrivint, per exemple, aconseguint publicar a *El País* articles pioners contra l'especulació immobiliària, per l'augment dels salaris per sortir de la crisi, sempre des d'una perspectiva que volia trencar amb el neoliberalisme dominant que tothom ja intuïa ineficaç.

En això era coherent amb el que explicava a classe, on contracorrent es basava en Kalecki i Joan Robinson, que considerava més bons economistes que els qui s'embolcallen en formulacions matemàtiques deslligades de la realitat. La seva anàlisi de les vagues i els cicles a Catalunya al primer terç del segle passat parteix precisament de Kalecki.

Però ja he dit que era curosa i detallista en les seves formulacions, sempre documentades.

Convé potser per acabar fer un petit resum de l'evolució del pensament crític en economia a Catalunya

El text *Una contribució a la crítica de l'Economia política* és de Marx, de 1859. Allí crítica no significa restar al marge del pensament econòmic construint un món utòpic sinó fer l'anàlisi detallada de les contradiccions i incompletituds de l'economia clàssica, anant a l'arrel.

La reacció a la crítica de Marx va venir de la mà de Francis Ysidro Edgeworth i Alfred Marshall, amb la revolució marginalista.

L'altra gran ruptura amb el pensament econòmic dominant va ser la de Keynes com ho havia estat abans en un to menor Veblen.

Les insuficiències de l'anàlisi marginalista i de la síntesi neoclàssica van esclatar novament el 1968, l'any de la fundació del SDEUB i del Maig francès.

L'estiu d'aquell 1968 es funda la Union for Radical Political Economy en una ampla reunió d'economistes joves de tot Estats Units a Ann Arbor. De seguida hi participa Lourdes Benería (Columbia, Rutgers i sobretot Cornell). La URPE influeix en Lluís Argemí, que estudia a la New York School for Social Research i que s'integrarà al nucli que dona lloc a Barcelona al text *Economia Crítica Una perspectiva catalana*, amb autors que eren bàsicament marxistes, entre ells Carme Massana amb el seu text fonamental sobre estratègies urbanes.

Un dels impulsors de tot el moviment va ser Paul Sweezy, de la generació anterior amb la seva *Monthly Review*, aquí publicada per Josep Maria Vidal Villa. I a Europa la *New Left Review*.

La recepció i aplicació de les idees de la URPE va donar lloc aquí als Congressos d'Economia Crítica i a la *Revista de Economia Crítica*, on tornem a trobar Lourdes Beneria. Tant a la URPE com a la *Revista de Economia Crítica* hem d'assenyalar la fecunditat en alguns camps com els de l'economia ecològica, el feminisme, l'anàlisi de les desigualtats i l'extensió de la mirada als països en desenvolupament. Aquest caràcter obert es perpetua a la World Economics Association (Krugman i altres) a la qual la SCE (consultable a la nostra web) està associada, com ho està a la més *mainstream* International Economics Association (IEA). No és el cas aquí de fer un balanç exhaustiu, però se m'acut fer palesos alguns noms de socis amb importants i reconegudes contribucions, Joan Martínez Alier, Lourdes Benería, Jacint Ros. La pretensió en efecte de l'economia crítica en sentit ample és l'abordar amb modèstia (Alfred Pastor) en què la nostra matèria pot ser útil a la societat. Pretensió compartida pels qui designen la seva activitat com economia efectiva (Jané Solà que no consideren reduïble a la teoria econòmica. Però això ens porta ja molt lluny de l'economia crítica com a tal. El que sí podem dir és que l'actual Marx Renaissance, de la qual forma part Harvey, està relacionada amb les insuficiències i contradiccions de l'economia *mainstream*. Aquest és un dels reptes del pensament crític en aquesta conjuntura en què les respostes resulten insuficients les respostes que tenim sobre les finances, la globalització, les desigualtats, la digitalització, el canvi climàtic i l'esgotament dels recursos.